Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.21080404

وێنەی هێمایی لە دەقەوالآکانی شێرکۆ بێکەسدا

مەریوان عومەر حەسەن

بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی زمان/ زانکۆی سلێمانی

هەژار فەقێ سلێمان حسێن

بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پەروەردەی گەرمیان/ وەزارەتی پەروەردە،

Article Info

Received: October , 2021
Accepted : Noember ,2021
Published :Desember ,2021

Keywords

وێنەی شیعری، هێما، وێنەی هێمایی، شێرکۆ بێکەس.

Corresponding Author

Mariwan.hassan@univsul.edu.iq
hazhar.faqe@garmian.edu.krd

پوختە

وێنەی هێمایی، جۆرێکی دیار و بەرچاو و پرشیعرییەتی وێنەی شیعرییە، ڕۆڵی کارای هەیە لە بنیاتنانانی وێنەدا، ئەم جۆرەی وێنە پێویستی بە خودان پاشخانێکی زمانی و ڕۆشنبیری گەورە هەیە بۆ چێکردنی. بەرجەستەکردنی هێماکان لە شیعردا کورتی و پوختی و چڕییەک بە وێنە شیعرییەکە دەبەخشن، کە ئەمەش تایبەتمەندییەکی لە مێژینەی شیعرە.

شێرکۆ بیکەس لە دەقەوالآکانیدا، کە دیارترین و پرخوێنەرترینی بەرهەمە شیعرییەکانی پێکدەهێنن، وێنەشیعرییەکانی بە وێنەی هێمایی بنیاتناوە، بەو هۆیەی کە شێرکۆ هەستیار بووە بەرامبەر بە زمان و هاوکات خاوەنپاشخانێکی گەورەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و نەتەوەیی بووە، بەرجەستەکەری ئازار و مەینەتیی و پرۆسەکانی جینۆسایدی گەلەکەی بووە لە شیعرەکانیدا، زۆرینەی ئەم بەرباسدانانەی لەڕێگەی وێنەی هێمایییەوە بووە، هەر لەم ڕێگەیەوە ئەدەبییەت و شیعرییەتێکی لە شووشەبەندی دەقەوالآکانیدا هەڵگرتووە و مۆمیای کردوون.

لێکۆڵینەوەکە، بەپێی میتۆدی وەسفیی شیکاری کاری کردووە و دابەشکراوە بەسەر دوو بەشدا، لە بەشی یەکەمدا، کە بەشێکی تیۆرییە، چەمک و زاراوەکانی وێنەی شیعری و هێما و وێنەی هێمایی باسکراوە، بۆ ئەوەی خوێنەر ئاگاییەکی هەبێت سەبارەت بە هەردوو چەمکی وێنە و هێما و پەیوەندی ڕاستەوخۆی نێوانیانیش بزانێت.

لەبەشی دووەمیشدا، کە بەشە پراکتیکەکەی لێکۆڵینەوەکەیە، نموونەی وێنەی هێمایی لە دەقەوالآکانی شێرکۆ بێکەسدا شیکراوەتەوە و بەرباس دراوە.

بەشی یەکەم: چەمک و زاراوەی وێنەی شیعری و هێما و وێنەی هێمایی

یەکەم: چەمک و زاراوەی وێنەی شیعری:

وێنەی شیعری یەکێکە لە بنیاتە سەرەکییەکانی شیعر، لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، هەموو شیعرێك بە جۆرێك لە جۆرەکان وێنەیەکی هەستپێکراوی تێدایە، بەو مانایەی خوێنەر یان گوێگری شیعر بە وریاییەوە ئەتوانێت لە خەیاڵیدا ئەو وێنەیە بکێشێت، جوانترین ئەو وێنەشیعریانەش وا خوێنەرانی شیعر پێیان جوان بووە، ئاوێتەکردنی ئەدگار و خاسێتەکانی مرۆڤ و سرووشتە. بەو مانایەی هەژموونی خووی مرۆڤ بە سەر سرووشتدا دەدرێت یان روونتر بڵێین، تێڕوانینی مرۆڤانە بۆ سرووشت و دەوروبەری، کە ئەمە ڕیشەیەکی قووڵی فەلسەفیی هەیە لای فەیلەسووفە سرووشتگەراکان، ئەوەشی شاعیر هەستی پێ دەکات گرتنی ئەو وێنانەیە بە چاوی وشە و زمان، دواجار وێنەگەلێکی ناوازە و نوێ درووست دەکەن، وێنەکێشان لە ئاستیاندا ساکار دەمێنن، ئەوەی وێنەکێش دەیکات تەنها کێشانی وێنەی واقیعە، واقیعی بێگیان، بەڵام شاعیر بە وێنەی شیعری وێنەیەك دەکێشێ و واقیع لە ئاستی خۆی بۆ بەرزتر هەڵدەکشێنێ و پلەیەك دەیجووڵێنێ.

وێنەی شیعری، کە چەند زاراوەیەکی تری بۆ دانراوە، وەك وێنەی ئەدەبی و وێنەی هونەری و تابلۆی شیعری و... هتد. یەکێکە لە زاراوە ڕەخنەییە دیارەکانی نێو دنیای ئەدەب و لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکان، (وێنە لە ڕەخنەی ئەورووپیدا(image) ی پێ دەوترێت، کە وشەیەکی ئینگلیزییە، ئاشکراشە کە وشەی(imagination) ی ئینگلیزی لە وشەی(imagimoto) ی لاتینییەوە وەرگیراوە و بەرانبەری لە یۆنانییدا(pnantasia) یە و ڕاستەوخۆی وشەی ئینگلیزی (fancy) لێوەرگیراوە، کەواتە وشەی(imagination)بە واتای خەیاڵ دێت، لە یۆنانیش (pnantasia)بە واتای خەیاڵ دێت، چونکە خەیاڵ ڕەگەزێکی مەزنی شیعرە و لە درووستکردنی وێنەی هونەریدا بەشدارییەکی فراوان دەکات). (عیسا، 2009، 19)

وێنەی شیعری کێشانی وێنەی خەیاڵییە و کاریگەرییەکەی پەیوەستە بە دەروون و توانای شاعیرەکەوە، هەیە بەرهەست و بەرجەستەیە، هەشە بە پێچەوانەوە درووستکراو و بەرهەست نییە. (التونجی، 1999، 591)، ئەگەر بە سادەیی لەم زاراوە بڕوانین، دەبینین بە واتای کێشانی وێنە دێت لە شیعردا بە وشە، شیعریش هیچ نییە جگە لە هەبوویەکی زمانی، زمانیش لە ڕێگەی وشەوە خۆی دەڕەنگێنێ، بۆیە یەکێك لە پایەکانی چنین و بونیاتنانی وێنە لە ڕێی لێکدانی وشەکانەوە دەبێت و کارکردنە لە ئاستی فۆرمدا، وەك لای ئەرستۆ ئەمە روون کراوەتەوە، یەکێکی تریان لە ئاستی ناوەڕۆك و دەستکاریکردنی واتا باوەکان، ئەوی تریان کە بنەڕەتی پێدەری شیعرییەت و چێژە، ڕوونکردنەوە و بەراوردکرنە، کە ئەمەی دواییان توانای درووستکردنی ناکۆتا وێنەی هەیە.

ئامانجی وێنە دەربڕینی ئەوانەیە کە ناتوانرێت بەزمانی ئاسایی دەربڕێن و داهێنان لەوێنەوە دەستپێدەکات، واتا لەدەستنیشانکردن و هەڵبژاردنی ئەو ڕەگەزانەی کە توانای دەربڕینی واتای نوێیان زیاترە. وێنە دەربڕینی ئەزموونێکی هەستییە بەڕێگای یەکێ لەهەستەکانەوە دەگوێزرێتەوە بۆ زەینی مرۆڤ و زەینیش بەشێوازێکی وروژێنەر دەیکات بەشیعر، شیعری ڕاستەقینەش ئەو شیعرەیە کە بنیاتەکەی وێنەیی بێت و زادەی خەیاڵێکی بەرز و باڵا بێت. ئەو وشە و دەربڕینە ڕیزکراوانە وێنەی دەرەکی ئەو واتا ڕیزکراوانەی بیری مرۆڤن و جیاوازییەکی زۆر هەیە لەنێوان سرووشتی ئەو وێنەیەی کەمرۆڤ لەجیهانی هەستییەوە وەری دەگرێت و ئەو وێنەیەی کە بەخەیاڵ دەیخوڵقێنێ، ئەمەش لەکاری هونەریدا مەبەستە و خەیاڵ بەوانەی لەهەستەکانەوە وەریگرتوون وێنە بنیات دەنێ ئەمەش بەوشێوەیە دەبێت کەوێنە دەرەکییەکە (هەستییەکە) دیارنامێنێ، چونکە خەیاڵ ڕەتی دەکاتەوە و لەوێنەیەکی نوێدا دروستی دەکاتەوە و جێگای وێنە مادییەکەی دەگرێتەوە. بەهای جوانی لەوێنەی شیعریدایە نەك لەواقیع، توانای زمانی شیعری یەکسانە بەتوانای هەموو ئەو ڕێگایانەی کە دەگیرێنەبەر بۆ هەستکردن بە شتەکان و ئەم زمانە کردەی تاکە و پێوەندییە ڕەگەزییەکانی نێوان مرۆڤ و واقیع لەکاردەخات.(عەبدوڕەحمان، ٢٠٠٦، ٩)

دووەم: چەمک و زاراوەی هێما و وێنەی هێمایی:

1-چەمک و زاراوەی هێما:

لە زمانی ئینگلیزییدا هێما بەرانبەر (symbol) بەکار براوە، (زاراوەی هێما (symbol)لە بنەڕەتدا لە کاری (symballein)ی یۆنانییەوە وەرگیراوە، کە بە مانای (پێکەوەهاویشتن) دێت، واتاکەی(symbolon) ە، کە بە واتای نیشانە و درووشم و ئاماژە، یان هێما دێت، جا زیندوو بێت یان نازیندوو) (Cuddon، ١٩٩٩،٨٨٥)

لە زمانی عەرەبییدا (الرمز)ی بۆ بەکار هێنراوە، لە قورئانی پیرۆزدا و لە ئایەتی چلویەکی سوورەتی (ئالی عیمران)دا ئاماژەی پێ کراوە: ((قال رب اجعل لي ايه قال ايتك أن لا تكلم الناس ثلاثه أيام إلا رمزا))، لێرەدا (رمز) لە شوێنی ئاخاوتن دانراوە.

لە فرەیەک لە فەرهەنگە عەرەبییەکان بە گشتیی و فەرهەنگە ئەدەبییەکان بە تایبەتیی، بەم ڕەنگە ناسێنراوە، لە (لسان العرب)دا ئاوا پێناسە کراوە: (جووڵەیەکی بێدەنگی زمانە، لە وێنەی چپە، بە بزاوتی لێو، بێ هیچ دەنگێك، دەڵێن هێما ئاماژەیەکە لە ڕێی لێو و چاو و برۆ و دەمەوە.) (الافريقى، 1997، 356).

لە زمانی فارسیدا زاراوەکانی وەك (نماد) و (سمبل) و (رمز)یان بۆ هێما داناوە. لە فەرهەنگی (لغتنامه دهخدا)شدا بە هەمان شێوەی (لسان العرب) هاتووە، کە (هێما ئاماژەدانێکە بە لێو، یان بە برۆ و چاو) (دهخدا ، 1341، 1837).

لە لە زمانی کوردیشدا بە گشتیی هێما و ڕەمز بەکار هاتووە و هەندێجاریش سیمبوڵ بەکار براوە، هاوکات (جەڤەنگ)یش لای چەند شاعیرێك ئاماژەی پێ دراوە. ئەڵبەتە لە زمانی کوردییشدا تا ڕادەیەکی زۆر هەمان کاری هەیە و ئاماژەیە بۆ هەمان واتای هێما.

ئەرستۆ کۆنترین کەسە، لە ئاستی زمان و لە هێما دواوە و دەڵێت: (وشەکان هێمان بۆ واتای شتەکان، وشە وتراوەکان هێمان بۆ دۆخی دەروون، وشە نووسراوەکانیش هێمان بۆ وشە وتراوەکان، بەم جۆرە زمان لای ئەڕەستۆ هێمایە بۆ هزر، هەروەها سێ ئاستی بۆ هێما داناوە:

١. هێمای تیۆری یاخود لۆژیکی، ئەمە لە سۆنگەی پەیوەندییەکی هێمایی بەرەو زانیاری دەچێت کە ئاستە لۆژیکییەکەیە.

٢. هێمای کارەکیی، کە بە واتای کردار دێت و لایەنی ئاکار و هەڵسوکەوت دەگرێتەوە.

٣. هێمای شیعریی یا ئیستاتیکی، کە بە واتای دۆخێکی دەروونیی ئاڵۆز و هەڵوێستێکی ویژدانی دێت و بۆ لایەنی هونەری دەگەڕێتەوە). (تودوروف، 2012، 20).

ئەم سێ ئاستە لای ئەرستۆ یارا و توانا و پاشان توانستی مرۆڤ دەردەخەن وەك بوونەوەرێکی هێماداڕێژ، کە زمانی وەك هێمایەك بۆ بیر داناوە و وردتریش هێمای بۆ کۆی وشەکان داڕشتووە بۆ گەیشتن بە واتا. هێمای شیعریشی وەك دوائاستی بەکاربردنی هێما داناوە، کە هێمای دۆخە دەروونیی و ویژدانییەکان دەکات و تاك دەبێتەوە.

دکتۆر جەمیل سەلیبا لە پەرتووکی فەرهەنگی فەلسەفییدا نووسیوێتی، هێما دەرخەری شتێکی ترە و دوو جۆرە، هێمایەکی هەستەکیی کە دەرخەری شتێکی هەستەکی ترە، وەك هێمای ژمارەکان بۆ شتەکان، یان هێمایەکی هەستەکیی، کە دەرخەری بابەتێکی مەعنەوییە، وەك ڕێویی هێمای فێڵ و تەڵەکەبازیی و سەگیش هێمای وەفایە. (صليبا، 1982، 620)

مەجدی وەهبە لە فەرهەنگی سێینەی- ئینگلیزیی، فەڕەنسیی، عەرەبیی- (معجم مصطلحات الادب)دا نووسیویەتی: هێما بە سێ واتا هاتووە، هەڵبەت لە کۆندا، ئەوانیش:

١- کورتەی ئەو بنەمایانەیە وا باوەڕدارانی مەسیحی پێوەی پەیوەستن، کە ئەمەش مانای کۆنیی ئەو زاراوەیەیە، (واتا بنەما و ڕوکنەکانی ئایینی مەسیحیی.)

٢- درووشم: ئەوەی ڕێبازێك و کەس و خێزان و گەلێك لەوی دی هەڵدەبوێرێ، بە وتراوێکی کورت بێت یان بە وێنەیەك.

٣-ئەو شتەیە وا شوێنی شتێکی تر دەگرێتەوە، نەك وەکیەکیی تەواو، بەڵکوو بە ئیحایەك یان بوونی پەیوەندییەکی لە خۆوە و ناسراوی نێوانیان). (وهبه،1974، 552)

خاڵی سێیەم بووەتە بنەمایەکی سەرەکیی و گشتگیر بۆ ناساندنی هێما بە گشتیی و لە دەقی ئەدەبییشدا بە تایبەتیی، کە شوێنگرتنەوە و لەجێدانانە، لە سۆنگەی پەیوەندییەکی ناسراوەوە، ناسینەوەکەشی گرێدراوی توانای دەرککردن و پاشخانی خوێنەرە.

(مێژووی هێما مێژوویەکی دووردرێژە، بنەواشەکەشی بۆ زانستی لاهووت (theology)دەگەڕێتەوە لەگەڵ-creed) دەستوور و باوەڕی مەسیحییەت)، هەر بەو واتایە لە سەرەتاوە بە گشتیی لە درووشمی ئایینی و هونەرە جوانەکان و بە تایبەتیش لە شیعردا بەکار هاتووە. تا ئیستاش لە پانتایی واتاسازی و بیرکاریی و لۆژیکدا، بەهاو نرخێکی هێمایی هەیە) (مەحمود، 2009، 188)

لای کارڵ گۆستاف یۆنگ، دەروونشیکاری ناوداری سویسریی، هێما بریتییە لە زاراوەیەك، یان ناوێك و بگرە ئەکرێ ئەو وێنەیە بێ وا لەوانەیە نوێنەری شتێك یان شتێکی ژیانی ڕۆژانە بێت، سا جگە لە مانای ئاشکراو ئاسایی خۆی، مانایەکی ژێرەوانکێی تایبەتیشی هەیە. (یونگ، 1393، 33)، بە دیدی یۆنگ هێما زاراوەیەکی باو و ئاشکرا و بەکارهاتووی نێو کۆمەڵە، یۆنگ ئەم هێمایانەی بۆ دوو دەستەی غەریزیی و فەرهەنگیی دەسەبەش کردووە، هەڵبەتە لای یۆنگ هێما غەریزەییەکان بۆ یادەوەریی کەونار و ڕەمەک و بۆهێڵی ئاژەڵێی مرۆ دەگەڕێنەوە و فەرهەنگییەکانیش پاش شارستانێت و شارسازیی و ژیاری لە بیچمی ئارکیتایپە نەتەوەیی و ئایینی و سیاسییەکاندا بیچمیان گرتووە. سا مرۆ هێما دادەچڕێ و بە شێوەی نەستی تاك یان کۆنەست و نوێنەرایەتی واتایەکی نوێ و شاراوە دەکات.

جبوور عەبدولنوور لە (المعجم الادبی)دا لە بارەی هێماوە وەك زاراوەیەکی ئەدەبیی، دەڵێت: (هێما ئاماژەکردنە بۆ وشەیەك کە دەلالەتە لەسەر هەستپێکراوێك یان هەست پێنەکراوێك، بۆ واتایەکی سنووردارنەکراو بە وردیی و جیاواز بەگوێرەی خەیاڵی ئەدیب، لای خوێنەرانیش بە پێی ڕۆشنبیریی و هەست و ناسکییان، دەکەوێتەوە، هەندێکیان لایەنێکی دەبینن، هەندێکی تر لایەنێکی تر، یاخود بە ئاشکرایی دەردەکەوێت و ڕۆشنبیر بە ئاسانی تێی دەگات .). (عبدالنور ، 1984، 124)، بەم چەشنە جوانیی و زیندوویێتیی و دانەخراویی دەقی هێمادار تایبەتمەندییەکی ئەدەبیی و چێژدارە، کە خوێنەران بە توانست و پاشخانی ئەدەبیی و مەعریفییان لێکی دەدەنەوە.

٢- وێنەی هێمایی:

وێنەی هێمایی کە جۆرێکی وێنەی شیعرییە لە دەقە ئەدەبییەکاندا خوڵقاندنی بارێکی دەروونیی مرۆڤە، دەربڕینە لە دۆخێکی نادیار کە بۆ قوڵایی دەروون شۆڕ دەبێتەوە و لە نێو نامۆیی و لێڵییدا پێك دێت، شیکردنەوەی ماناکان لە بەردەم ئەقڵدا پێویستی بە هەڵوێستە و بیرکردنەوەیە، لەم دۆخەدا هێما لە دەقە شیعرییەکاندا دەربڕی مانا و بۆچوونی دیارکراوی شیعر نییە و سرووشتێکی دەروونیی هەیە، جۆرێك لە هەڵگەڕانەوەی ئەقڵییە، شاعیر دۆخێکی دەروونیی بەراورد لەگەڵ سرووشت و بە دیاردەکانی دەوروبەر دەکات، پەنا دەباتە بەر هێزی ئەندێشە و چەندین وێنەی هێمایی لێ وەردەگرێت، دۆخە دەروونییەکەی نێوان خود_دیاردەکان ڕادەگەیەنێ و ڕوویەکی تەمومژاویی دەداتە وێنەکان بە زمانێکی شیعری پەیوەست بە مۆسیقا. (محمد، ٢٠١١، ١٤٣)

یەکەمین ئەرکی وێنە بەرجەستەکردنی ئەزموونی هونەرمەندە و ڕوونکردنەوەی دید و قووڵکردنەوەی هەستی بەرانبەر شتەکانە و یارمەتیی دەدات لەسەر وێناکردنی بابەتەکەی وێناکردنێکی هەستیی، هەروەها یارمەتیی دەدات لەسەر بەردەوامیی لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا (لێرەدا ئەرکی وێنە سنووردار دەکرێت بەوەی گۆڕەپانی تێکەڵکردنی دەروونی ئەدیبە بە جیهانی سرووشتیی). (ذیاب، محمد علی، 2004، 21).

وێنەش لە سیمبوڵیزمدا پارچەیەك یان تەنیا چەند پارچەیەك لە ڕووداو و دیمەنی واقیعیی پیشان دەدا کە بمانخرۆشێنێ، ئەرکی ئەمەش ئەوە بوو کەشفی چەند پەیوەندییەکی نهێنییمان بۆ بکات لە نێوان شتەکاندا: لە نێوان مرۆڤ و مرۆڤ، مرۆڤ و سرووشت. ڕەخنەگرێکی وەک تیۆدۆر ویزێوا Wyzewa، بەم شێوەیە باسی شیعرەکانی مالارمێ دەکا کە دەشێ هەمان وەسف ڕاست بێ بۆ خودی سیمبوڵیزم: هەر شیعرێك بریتییە لە دیمەنێکی شێوەکاریی، چنینی بیرێك، ڕەمزێکی فەلسەفیی). (پیربال، 2009، 146)

لە بەراوردی نێوان هێما و وێنەشدا، هاتووە سنوورێکی جیاکەرەوە نییە لە نێوانیاندا، گرنگیی هەر یەکەیان بە پلەی یەکەم لە توانای ڕووناککردنی کاری ئەدەبیی و بەدەستهێنانی واتای جادوویی دەردەکەون، هەردووکیان کار دەکەن لە سەر دەرخستنی پەیوەندییە نوێکانی نێوان ئەو شتەکانن. (السعدنی، 1987، 129)

وێنەی هێمایی، وێنەیەکی هەستیی ئامانجدارە و ئاماژە بە مەغزایەکی دوور دەکات. باشترینی ئەوەیە کە ئاماژەیی بێت و ئەوەیە کە ئاشکرا نییە، وێنەی

کۆتر هێمای ئاشتییە، وێنەی مەشخەڵ هێمای ئازادیی و زانیارییە، وێنەی گوڵ هێمای ژیان و دڵخۆشییە. (التونجی ،١٩٩٩، 592)

نزیککردنەوەی نێوان وێنە و هێما بەوەی کە دوو ڕەگەزن لە دەقی ئەدەبییدا و دەکرێت لە یەکدا بتوێنەوە، لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ توانای هەر یەکێکیان لەسەر دروستکردنی فەزایەکی ئیحائیی لە دەقدا، بە شێوەیەك مرۆڤ ناتوانێت زۆر گفتوگۆی وێنە بکات بێ ئەوەی نەخزێت بۆ هێماگەریی... بەوەی دەبێتە چنراوێک لە پەیوەندییەکان، لە وێنەدا پشت بە ئامرازگەلێکی شێوازگەریی دەبەستێت. لە زماندا بەو خزانەی وا بەکارهێنانی ناباوی وشە بەرهەمی دێنێت، لە پێناو گەیشتن بۆ واتا، کار دەکات، لە کاتێکدا هێما لە دروستکردنی ئەو فەزایەدا پشت بەو ئاماژە دروستکەرانەی دەبەستێت لە دەقدا و ئامانجی گەیشتن و دۆزینەوەیە. لە بەرانبەردا وێنە پشت بە ئەگەر و چواندن و بەراورد دەبەستێت. هێماش پشت بە پەیوەندییەکی ناوەوەی دەقەکە دەبەستێت کە پەیوەستە بەدەرەوەی دەقەکە، بەو دۆزینەوەیە هێما بەدیت لە واقیعی گریمانەیی دەقەکەدا لەسەر واقیعی بینراو. (عاتی،2015، 32)

(هربرت ڕید، بە جیاکردنەوەیەکی یەکلاکەرەوە وێنە و هێما لێک هەڵدەبوێرێ، وێنە بە وێناکردنەوە دەبەستێت و هێما بە شیکردنەوەوە (التأویل)، وای دەبینێت کە دەربڕین بە وێنە لە مێژووی مرۆڤایەتییدا هەر هەبووە، چونکە وێنە دەبڕینی ئەزموونێکی هەستییە، بەڵام هێما پەیوەستە بە دەربڕینی هۆشیاریی خودی مروڤەوە کە جیاوازە گیانلەبەرانی دی) (عوض، 1992، 41)

د.عزەدین ئیسماعیل پێچەوانەی ئەم بۆچوونەیە و پێ وایە هێما بنەڕەتە و وێنەش جۆرێکە لە جۆرەکانی . لەم بارەیەوە دەڵێت: (وێنەی شیعریی هێمایەکە کە سەرچاوەکەی نەستە، هێما پڕتر و کاریگەرترە لە ڕاستیی). (اسماعیل، 1984، 81)

هێما وەك وێنەیەکی خەیاڵیی شیعریی، جگە لە واتا فەرهەنگییەکەی، هێمایە بۆ واتایەکی تر کە بە ڕێك کەوتن یان بێ ڕێك کەوتن و بە خواستی تاکە شاعیرێك بۆی تەرخان دەکرێت، کەواتە دەکرێت دوو دەستە یان دوو جۆر هێمای شیعری دەستنیشان بکرێت، دەستەی یەکەمیان ئەوانەن وا گشتیین و لەبەر ئەوەی ناسراون واتا هێماکانیشیان ناسراوە، هەروەها دەستەی دووەمیان هێما تایبەتیەکانن کە بەرهەمی داهێنانی شاعیرن و تەنیا لەلایەن ئەو شاعیرەوە، بۆ ئەو واتایەی ئەو مەبەستییەتی، دانراوە. دەستەی دووەمی هێماکان لەبەر نەناسراوییان جۆرە تارماییەك بە واتای شیعریی دەبەخشنە خوێنەرکە ناچارە شییان بکاتەوە، تازە و نوێش دێنە بەرچاو.

هەندێك لە ڕەخنەگر و لێکۆڵەران واتای هێماگەریی و دووبارەبوونەوەی وێنەیان لێک بەستووە، پێناسەی هێمایان بە دووبارەبوونەوەی وێنە کردووە. لەوانەی پێشووەوە بۆمان دەردەکەوێت هێما شێوەیەکە لە شێوەکانی وێنە، وێنەش بنەڕەتە و هێما بەشێکە لێی، دوانەیەکی دانەبڕاون لەیەک، هێماکان ڕۆڵی گەورە دەبینن لە بنیاتی وێنەی هونەریدا، هاوکات هێما باوەکان سەرچاوەیەکی گرنگ و دوانەهاتوون بۆ دروستکردنی وێنە و شاعیران خۆیانیان لێ نەبواردووە، بەمەبەستی چڕی و کورتی و بەهێزی لە وێنەکانیاندا هێمایان بەکار بردووە.

بەشی دووەم: وێنەی هێمایی لەدەقەواڵاکانی شێرکۆ بێکەسدا

لەم بەشەدا، وێنەی هێمایی لە بنیاتنانی چەشنەکانی وێنەدا لە دەقە وڵاکانی (شێرکۆ بێکەس)ی شاعیردا بەرباس دەدەین، وێنەی شیعری لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا ئامادەگییەکی گەورەی هەیە، یەکێك لەو توانستە جەوهەری و دیارانەی لای شێرکۆ بێکەس دەبینرێت، توانستی کارکردنییەتی لە نێو وێنەدا، لە هەناویشیدا کارکردنە لەسەر ئەو پەیوەندییە ناوکۆییەی زمان و پێکداچوونی ئەو پەیوەندییە دەلالییانەیە کە لە میانی وێنەیەکدا خۆی مانیفێست دەکات، کە ئەستەمە بەیەکجار خوێندنەوە بتوانرێت لە ئێستێتیکای هەر وێنەشیعرێکی بگەیت و بە سانایی تخووبی خۆیت بۆ واڵا بکات، شێرکۆ بێکەس لە ڕێکخستنی هەر وێنەیەکدا بەهۆشیارییەوە کاری کردووە، بۆ لێکدانەوەی هەر شیعرێکی پێویستمان بە هێڵکاریی و دایاگرامی وێنە دەبێت.

خەیاڵی شێرکۆ هەتا ئەو پەڕی وێنەی شیعری دەڕوات و بەردەوام لە ڕێی زمانەکەیەوە خۆی وتەنی کە تیایدا ژیاوە، وێنەی ناوازە و دانسقە و نەوتراوی چێ کردووە، بێ شیتەڵکردن و گەڕانەوە بۆ پاشخانە زمانی و ئەدەبییەکەی شاعیر، پەی بە ئیستاتیکا و ناسکی و خەیاڵگۆڕکێ و ئیشکردنە ئەندازەییەکەی وێنەشیعرەکانی، نابەین.

لە دەربەندی پەپوولەدا کە دیارترین دەقی واڵای شاعیرە بۆ مەرگی بە کۆمەڵی هەڵەبجەی نووسیوە، شاعیر بە هەناسەیەکی نەپچڕاو دەستی خوێنەر دەگرێت و بە کوچەکانی مێژوو و جوگرافیا و زمان و هێما و غوربەت و نیشتمان و سوتان و عەشقێکی جاویدانیدا دەیبات و سەرت سوڕدەمێنێت لەو هەموو تابلۆ جوانانە لەو هەموو هەناسە بەجێماوانە و لەو هەموو ئاهە دەوانانە و لەو هەموو پەپوولە بەجێماوانە، هەموو شوێنێکی ژیان و مردنت پێبەسەردەکاتەوە و ئایدیالیزەی مێژوویەکی تژی لە کارەساتمان بۆ دەکات، وێنە هێماییەکان ئامەدەگییەکی گەورەی هەیە لەم دەقەواڵایەدا و دەڵێت:

تاکوو دێم، ئەو گوڵە سپیانە مەنێژن/ بوەستن! بەلانکەی مێژوویان مەسپێرن/ با لەسەر سەوزەگیای لەشی هەرد لەسەر پشت پاڵکەون/ با لەسەر باسکی ئاو ڕاکشێن/ با لەسەر شانی «با» هەڵکورمێن/ ئاسمانی چاویشیان دامەخەن/ هیچ پەڵە هەورێکی سەرشاخیان پیا مەدەن/ هەتا دێم مەیکەنە تارومار/ خۆزگەمە بۆ دواجار تەماشام بە پرژەی گوڵاویان تەڕبکەم/خۆزگەمە بۆ دواجار شنەیان بگرمە باوەشم/ یەك بە یەك دەم خەمە ناو دەمی حەسرەتیان/ ناکامیی سینەیان هەڵمژم/ وەك دایك و باران و شەمامە بۆنیان کەم/ یەك بە یەك دەست بێنم بە تیشك و تیرێژی قژیاندا و موو بە موو ماچیان کەم. (دەربەندی پەپوولە، ١٨)

لەم پارچە شیعرەی سەرەوەدا کە شاعیر هەردوو وێنەی هێمایی (گوڵی سپی و لانکەی مێژوو) دەهێنێتەوە، دواتریش بە دوایاندا وێنە شیعرییەکانی وەک(لەشی هەرد، باسکی ئاو، شانی با، ئاسمانی چاو، پەڵەهەوری سەرشاخ وەك پێخەف، تەماشا بەپرژەی گوڵاو تەرکردن، شنەگرتنەباوەش، دەمی حەسرەت، بۆنکردنی دایك و باران و شەمامە، تیشك و تیرێژی قژ) دەهێنێتەوە، بەدەگمەن لە ئەدەبیاتی دنیادا کۆی ئەم وێنە شیعریی و پڕ هێما ئیستاتیکیی و دەروونیانە دەبینین، کە بۆ قوربانییەکانیان نووسرا بن. بەم شێوە ناسکە چوون گوڵانەش هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا کرابێت.

لێرەدا قوربانییەکانی هەڵەبجە لە وێنەیەکی هێماییدا، چوێنراون بە (گوڵی سپی)، گوڵی سپیش هێمای پاکێتی و بێگوناهی و کورتی تەمەن و هەندێجاریش هێمای خۆشەویستی و دڵسۆزیی هەتاهەتایی و هەمیشەیی ئەدات، جگە لەوەی هێمایە بۆ سەرەتا و دەستپێکێکی نوێ. کۆی ئەو هێمایانە لەو پارچە شیعرەدا ڕەنگی داوەتەوە پاکێتی و بێگوناهی قوربانیان و مەرگی منداڵانی هەڵەبجە لەلایەك، خۆشەویستی و دڵسۆزیی هەتاهەتایی شاعیر و خۆی وتەنی هەڵگرتنیان لە شووشەبەندی شیعردا دەلالەتی هێنانەوەی گوڵی سپییە بۆ قوربانیان، سەرەتا و دەستپێکی خۆشەویستی ئەوانە لە دڵی شاعیردا.

لە لانکەی مێژوو و شارستانییەتدا کە هێمایە بۆ کوردستان و بێشکەی سرووشتجوانی ئەم وڵاتە، گەر بنیادگەراییانە لە شیعرەکە و لە دەوروبەری هێمای لانکەی مێژوو بڕوانین وشەکانی(ڕاکشان و پیادان و باوەش و دایك) دەبینین، کە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە وشەی (لانک)ەوە هەیە.

لە دەقی والای (گۆڕستانی چراکان)یشدا، کە تیایدا سەربوردەی کەسەر و ئازارەکانی ئەنفال دەگێڕێتەوە، یەکێکە لەو بەرهەمە دانسقانەی کە تاوانی ئەنفالی بەشێوەیەکی هونەریی و پڕ لە وێنەی شیعری و تیایدا وێنەی هێمایی بە تایبەتی، بەرجەستەکردووە، بوونەتە هۆی مۆمیاکردنی ئەو غەم و بەسەرهاتانەی ئەنفال لە نێو دەقی والای هونەری شیعر و گێڕانەوەدا، تا خۆی وتەنی نەوەکانی دواتر ئەم ئازارە بەسوێیە دڵبرژێنەیان بیر نەچێتەوە، دەڵێت:

هەر بە جل و بەرگی شیعرەوە/ هەر بە پۆشاکانەوە کە بادی خۆش مروری نالی پۆشی بووی/ ئەڕۆم وکەڕەتێ ئەبم بە سەمەندەر و بە چریسکەوە باڵ لێك ئەدەم و کەڕەتێکی دی ئەبمە پەپووی وێرانە خاك و لە ناو گارۆی درەختی گریاندا هەڵئەنیشم و جارێکی دیش ئەبمە سێبەری ئەنجن ئەنجنی شاخ و لە دواییشدا بە شەوقی تینووی سوورە هەتاو!/ هەر بە جل و بەرگی مۆسیقاوە/ بە کاڵای تەمبور و باڵەبانەوە/ بە سڵسڵەی وەزنەوە/ وەختێ ئەمکا بە لەنجەی کڵپە داری وشە و کاتێ ئەمکا بە سەمای پەل‌وپۆداری ئەشکەنجە و لە ناکاویش بە تەپ و تۆزی کاروانی جەستەی کۆستێکی درێژی لەوخوارە بە جێماو! (گۆڕستانی چراکان، ١٥)

لەم پارچە شیعرەدا، وێنە هێماییەکانی کردووەتە هەوێنی دەربڕینی دڕدۆنگی و شڵەژانی دەروونی خۆی، شڵەژانێك چوون شڵەژانی بارتەقای تاوانەکە لە سەرەتاوە تا کۆتایی، هێماکانی (جلوبەرگی شیعر، پۆشاکی بادی خۆشمرووری نالی، سەمەندەر، پەپووی وێرانەخاك، جلوبەرگی مۆسیقا، تەمبوور، باڵەبان، کۆستێکی درێژی لەو خوارە بەجێماو) بەکار هێناوە.

جلوبەرگی شیعر، هێمای جلوبەرگی مەجازی شاعیرە، لە گەڵ پۆشینی بادی خۆشمرووری نالی کە هێمای بایەکی خۆش ڕەوت و خێراپەیامگەیەنە، کە نالی لە سەرەتای چامەکەیدا بۆ سالمی شاعیری ناردووە هانای بۆ دەبات و خۆی بە قوربانی دەکات. شێرکۆ بەو پۆشاکانەوە خۆی تەیار دەکات بۆ سەفەرێکی بەپەلە و دوورورێژ. بەوەشەوە داناساکێت لە وێنەیەکی هێماییدا خۆی بە باڵندەی ئەفسانەیی سەمەندەر دەچوێنێت. (سەمەندەر، گیانلەبەرێکی وشکاویی کلکدارە، پێستێکی تاریك ڕەنگی هەیە لەگەڵ خاڵخاڵی زەردی تۆخدا، لە وشەی یۆنانی(salamandra) ەوە هاتووە، بەواتای (مارمێلکەی ئاگرین)، دەڵێن لە ناو ئاگردا ناسووتێت، یان لە ئاگر بێتە دەرەوە دەمرێت).(عارف، 2009، 544)، هێمای دووبارە ژیانەوە و نەمریی و هێزە. شاعیر لەپاڵ سەمەندەریشدا خۆی دەچوێنێت بە پەپووی وێرانە خاك کە هێمای ماڵوێرانی و کاولکاری دێت، کە شاعیر هاتووەتە سەر سەرزەمینێکی ڕووخاو.

لەپاڵ جل و بەرگی شیعردا شاعیر بۆ ئەم کۆستە جلوبەرگی مۆسیقا دەپۆشێت، بەتەمبوور و باڵەبانەوە کە دوو ئامێری مۆسیقی کوردیین، تەمبوور لە وشەی(تەلموور)ەوە هاتووە، بە واتای تەل یان ژێی شیوەن دێت، لە ئاینی کۆنی یارساندا بۆ تازیەباری ژەنراوە و وەک هێمایەکی دیاری میوزیکی کۆنی کوردی لەگەڵ ئەم کۆستە گەورەیەی کوردا کە ئەنفالە کدەگرێتەوە.

لە کۆتاییشدا(جەستەی کۆستێکی درێژی لەوخوارە بەجێماو) دەهێنێتەوە، کە هێما بۆ ئەنفالکراوەکان دەکات، کە کۆستێکی درێژی سەت و هەشتاودوو هەزاری لە مرۆڤی بێتاوان پێکهاتووی بە جێماو (لەو خوارە) کە هێما و ئاماژەیە بۆ باشووری عێراق، کە قوربانیانی تێدا بە زیندووی لەچاڵ نران.

لە سەرەتای دەقی والای (خاچ و مار و ڕۆژژمێری شاعیرێ)یشدا، شێرکۆ بێکەس لە ناساندن و پێناسەی خۆیدا و لەو فەزایەی کە تێیدا لە دایك بووە، بە شیعرێکی تژی لە هێشووە وێنەی هێماییدا، دەنووسێت:

من ناوم خەونە/ خەڵکی وڵاتی ئەفسوونم/ باوکم شاخە و دایکم تەمە/ من لە ساڵیکی مانگ کوژراو و لە مانگێکی هەفتە کوژراو و لە ڕۆژێکی سەعات کوژراودا/ دوای شەوێکی ئاوس بە 'با'/دوای شەوێکی پشت کۆماوەی هەوراز بە کۆڵ/ بەرەبەیانێکی زامدار لە شەفەقێکی کەسکەوە وەك گزنگێکی خوێناویی کەوتمە خوارێ و داگیرسام و بووم بە مۆمێك گڕ بە مل و بووم بە پرسێك دەم بە هاوار. (خاچ و مار و ڕۆژژمێری شاعیرێ،٢)

لێرەدا شاعیر وێنە هێمایەکانی لە هەناوی وێنەی شیعریی چواندن و خواستنەوە جێکردووەتەوە، لە وێنەی یەکەمدا کە دەڵێت(من ناوم خەونە)، لە ڕێگەی وێنەی خواستنەوە خۆی لەبری خەون یان بەپێچەوانەوە، داناوە، لێرەدا خەون هێمای نەشکان و ناتوانایی (مرۆڤ-شاعیر) پیشان ئەدات بەسەر پراکتیزەکردنی ئاگایی و هۆشیاری ژیانی ڕۆژانەیدا، وەك چۆن هێمای هیوا و ئارەزووە ونەکانیشە، شاعیر کۆی ژیانی وەك خەونێك دەبینێت، کە ئامانجە مرۆیی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەکانی نەهاتوونەتە دی. دەیەوێت بڵێت خەون وەك ناوەکەی پێوەی لکاوە و جوێ نابێتەوە.

لە وێنە هێمادارەکانی (خەڵکی وڵاتی ئەفسوونم، باوکم شاخە و دایکم تەمە)، وڵاتی ئەفسوون هێمایە بۆ کوردستان، بۆ شێرکۆ کوردستان وڵاتی ئەفسوونگەر و سیحرئامێز بووە، وەك هەمیشە شێرکۆ کەمەندکێش کردووە. شاخیش کە باوکی پێچوواندووە، بە دیوێکدا هێمای خۆڕاگری و نەبەزی و سەرکەشی باوکی پیشان ئەدات، بە دیوەکەی تردا شاخ هێمای بەرگری و هێز و هاوکات پاڵپشت و کۆڵکە و ڕاگری مانەوەی کوردستانە .

وێنە هێماییەکانی تری وەك بەرەبەیانێکی زامدار، کە هێمای دەستپێکی ژیانێکی پڕ زامە، شەفەقێکی کەسك، بە دیوێکیدا هێمایە بۆ دایکی کە ناوی (شەفیقە) بووە، بە دیوێکی دیدا هێمایە بۆ شەفەقێك کە ئاواتی لەسەر هەڵچنراوە، بەڵام شاعیر خۆی وەك گزنگێکی خوێناوی خۆی دەبینێت، دواجاریش وەك مۆمێك کە هێمای لە پێناو ئەوانی تردا سووتانە، ڕووناکی

بەوی تر ئەدا لە دنیا و زەمەنێکی تاریکدا و خۆی دەکاتە قوربانی ئەوانی تر و لە پێناو ئەوانی تردا دەسووتێت.

لە پارچە شیعرێکی تردا و لەهەمان دەق والادا دەڵێت:

تۆ لە گەڕەکی گاوراندا بووی بە تۆو و لە دایك بووی/ ژنە دیانێکی هاوسێ/ مریەمێکی گوڵەهێرۆی ڕواو لە ناو تاریکییدا/ گەنم ڕەنگێ وەکوو گۆیژە ناوکی بڕیت/ هێشتا لە ناو کاسەدا بووی/ مریەم بە کڵۆ خەڵووزێ لەسەر تەختی نێوچەوانت/ وێنەی صەلیبێکی کێشا و تاجەدڕکی کردە سەرت و لە باوەشی نامۆیی خۆی و عیسادا/ وەك کارژۆڵەیەکی تازەزاو/ ماچی کردی و هەڵی گرتیت/ ژنە دیانێکی هاوسێ/ نەفرەتێکی ناو شارەکەت/ چارۆکەی یەکەم قوماتەی ئەم سەفەرە و یەکەم خاچی ئەم ژیانەی بە تۆ بەخشی. (خاچ و مار و ڕۆژژمێری شاعیرێ،٣)

لەم پارچە شیعرەدا، شاعیر لە ڕێگەی وێنەگەلێکی هێمایی تێکچڕژاو بە ژیانی خۆی و مەسیح وەك نامۆیەك، ژیانێکی پێشبینیکراوی چوون مەسیحی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە، کە ژنە دیانێکی هاوسێ، مەریەم ناوێك، بە کڵۆ خەڵووزێك کە هێمای کێشان و وێنەی ژیانێکی تاڵ و پڕ چەرمەسەریە، لەتەختی نێوچاوانیدا وەك چارەنووسێکی لە تەوێڵ نووسراو، وێنەی صەلیبێك دەکێشێت، لێرەدا شێرکۆ بێکەس خۆی بە مەسیح وێنا دەکات، وەك چۆن (بەختیار عەلی)یش لە کتێبی نەرسیسی کوژراودا شێرکۆ بە مەسیحێکی ناسیۆنالیست ناودێر دەکات (عەلی، 2015، 23)، هەمیشەش شێرکۆ بێکەس وێنەی کێڵگە واتاییەکانی بەدەوری و وێنە سەرەکییە هێماداراەکەدا(مەسیح) هێناوەتەوە، بۆ نموونە (گەڕەکی گاوران) هێمای زادگای شاعیرەوە، لە زۆر شیعر و دەقەکانیدا بەردەوام بەرباسی دەدا، لێرەدا (گەڕەکی گاوران)جگە لە زادگەی خۆی ئاماژەی بە شوێنی نیشتەجێبوونی کریستیانەکانی شاری سلێمانی دەدات. وشەکانی تری وەك (دیان و مەریەم و صەلیب و حەزرەتی عیسا(د.خ) و گوڵەهێرۆ)ی هێناوەتەوە، هەریەك لەوانە هێمای دیار و بەربڵاوی مەسیحەیەتن، مەریەم هێمای پاکێتی و دڵسۆزی. صەلیب(خاچ) هێمای ئازار لە پێناو بردنەسەری بەڵێن. گوڵەهێرۆ، کە تاجەکەی سەری حەزرەتی مەریەمی پێچنراوە هێمای جوانی و خۆشەویستیی یەکەم و کورتتەمەنییە.

شێرکۆ(لێچوو) ------- مەسیح (لەوچوو) هێنانەوەی وشەکانی(گاوران، دیان، صەلیب، مەریەم، گوڵە هێرۆ، عیسا(د.خ)) بەدەوری وێنە سەرەکییەکەدا کە مەسیحە.

شاعیر لە دەق والای (ئێستا کچێك نیشتمانمە)شدا، بە ناوەڕۆکێکی جیاواز و هەناسەیەکی تووڕەوە لەچاو کۆی بەرهەمەکانی پێشوتردا دەئاخڤێت، بەهۆی ئەو نادادی و بێدەربەستییەی کاربەدەستانی نیشتمانەوە بەرامبەر خەڵك و بەتایبەتیتر گەنجانەوە لە کات و ساتێکی دیاریکراودا وەك شاعیرێکی بەهەڵوێست و خاوەنقەڵەمێکی دیار و بەرچاو دێتە وەڵام، شاعیر دەقەکەوالاکەی دابەش دەکات بەسەر دوو تەوەردا، تەوەرێکیان ژیانی گەنجێکە بەناوی (کامەران)، کە ژیانی پڕە لە ناخۆشیی و نەداری و چەرمەسەری و نیشتمان هیچی پێنەبەخشیوە، نەك هیچی پێنەبەخشیوە، بەڵکو دنیایەك ئاستەنگی هێناوەتە بەردەم خەونەکانی، تەوەرەکەی تری تایبەتە بە (ڕۆزانا) کە هاتووتە ژیانی کامەرانەوە و بووەتە نیشتیمانی ڕاستەقینەی و نەختێك تام بۆ ژیانی دەگەڕێنێتەوە.

شاعیر بە چەند وێنەیەکی هێمایی دەوڵەمەند لەبارەی نیشتیمانەوە دەدوێت، کە نیشتمانێکی ماسکدار و خەڵەتێنەرە و بەردەوام دەمامك دەگۆڕێت و دەڵێت:

ئەم نیشتمانە نیوەڕوان کە ئەیبینی/ خۆیمان لێ ئەکا بە (گاندی) و لەشەویشدا (بۆکاسایە) و/ بە بەیانیان سۆفییەکی نوورانییە و ئێوارانیش جلی (بارق) و (حەجاج)ی لەبەردایە!/ بەڕۆژ ئەو درەختی شیعرە و بەشەو تەورە/ بەڕۆژ تیرێژی هەتاوە و بەشەو قەمەی شەوەزەنگە. (ئێستا کچێك نیشتمانمە، 61)

لەم دەقەدا دابەشکارییەکی هێمایی دەبینرێت لە نێوان ڕووناکی و تاریکیدا، لە ڕووناکیدا خۆی وا نیشان دەدا نیشتمان خێرهێنەرە و لە تاریکیشدا خۆی ئەگۆڕێ و ماسك ئەپۆشێ و ڕەتهێنەرە.

لە نیوەڕواندا نیشتمان وەك (گاندی) خۆی دەناسێنێت، کە هێمای هزری ناتوندوتیژی و ئاشتی و خۆنەویستییە، بەشەویشدا (بۆکاسا)ی دیکتاتۆری سەرۆکی ئەفریقای ناوەڕاستی ئەو بووە و هێمای شەڕ و کوشتار و دەستنەپاراستن و خۆویستییە .

بەیانیانیش وەك سۆفییەکی نوورانی و کزۆڵ و بێزیان و تەجەلادار، کە ئێوارەش دادێ بەرگی (بارقی حاجی حنتە) کە جەلاد و خوێنڕێژێکی ڕژێمی بەعس بوو، دەستی بە قوربانیانی ئەنفالی گەرمیان سوور بوو، هاوکاتیش بەرگی(حەجاجی کوڕی یوسفی سەقەفی)ی دەپۆشی، حەجاج و بارق هێمای دڵڕەقی و ستەمکارین.

بەڕۆژ نیشتمان وەك درەختی شیعر خۆی نیشان دەدات و بەشەویش هەر خۆی دەبێتەوە بە تەور، درەخت و تەور پێکەوە هێمای غەدرلەخۆکردن و ستەم کردنە لە نەسلی خۆی و ئازاردانی هاوڕەگ و هاوچەشنی خۆیەتی.

لە کۆتایشدا دەڵێت ئەم نیشتیمانەی ئێستای من بە ڕۆژ تیرۆژ و تیشکی هەتاوە و دەلالەت لە ڕووناکی و گەرکی و ڕێرۆشنکەرەوەی هاونیشتمانیانە و بەشەویش قەمەی شەوەزەنگە و چەقۆ لە کۆی بەرژەوەندییەکانمان دەسووێت.

وێنەی یەکەم: نیشتمان لە ڕۆژدا و بە ماسکەوە	وێنەی دووەم: نیشتمان لە شەودا و بێماسک
گاندی	بۆکاسا
سۆفی	بارق و حەجاج
درەخت	تەور
تیرێژ	قەمە

لە دەق والای (ڕەنگدان)یشدا، کە دەقێکی دیاری شێرکۆ بێکەسە، کۆی ڕەنگە بارکراوەکانی بەهێما و دەلالەتدارەکانی بەرباس داوە، دەنووسێت:

کە شەو داهات/ لەناو دۆڵێکی وڵاتدا/ لە هەر کوێیەک خۆت بتەوێ/ ئەتوانی سێ ڕەنگ تێکەڵکەی/ بەیەکەوە و لەناویەکدا و لەناو دۆڵدا/

تێکیان هەڵدەی:((شەوی مەرگ و لمی سەحراو زریکەی کۆچ))/ بەیەکەوە تا بەیانی بیانشێلی/ ئەنجام ڕەنگێک دروست ئەبێ، ڕەنگێکی نوێ/ پێی ئەڵێن: ڕەنگی ئەنفالیی. (ڕەنگدان، ٤٣)

لێرەدا شاعیر وەک هەمیشە بە خەیاڵە ناوازەکانی دوای تێکەڵکردنی سێ ڕەنگەوێنەی هێمایی (شەوی مەرگ و لمی سەحرا و زریکەی کۆچ) لە پالێتی دۆڵدا، ڕەنگێکی نوێ دروست دەکات، کە ڕەنگی ئەنفالییە، ڕەنگێکە خۆی واتەنی تا نەیپۆشین لە ئەنفال ناگەین. ئەم سێ وێنە هێمای دیاری تراژیدیای ئەنفالن، بە ناوهێنانیان ئەنفالمان بیر دەکەوێتەوە. لە یەکەمیاندا (شەوی مەرگ) هەڵگری هێماکانی تاریکی و نەمانی ڕەنگ و ڕۆحسەندن و تۆقینن، کە قوربانییەکانمان لەشەوێکی درێژیی دوانەهاتووی گڕەداری هاوینی بیابانی عەرعەر و نوگرەسەلمان زیندەبەچاڵ کران.

(لمی سەحرا)، لم و سەحرا دوو هێمای زەق و دیار و دانەبڕاوی مەرگەساتی ئەنفالن، هێمای بێهیوایی و دابڕاویی و دەسنەگەیشتنە بەهیچدا.

زریکەی کۆچ، لەم وێنە هێماییەدا، کە هێمایەکی تری دیاری ئەنفالە، شاعیر زریکەی بۆ کۆچ خواستووە، زریکەی هەڵکەندن و لە ڕیشەدەرکردنی مرۆڤ لە زادگا و نیشتمانی خۆی، لە کۆچێکی بەزۆر و بێخواهیشت و زریکەداردا، کۆچێک کە زایەڵەکەی لە مێشکماندا بۆ هەتاهەتایە، دەزرنگێتەوە.

لە دەقی والای (کورسی)شدا ئەو کاتەی نەورەسی ڕۆنامەنووسی بیانی لە نێو دوو لقی درەختی دارگوێزی شاعیردا هەڵدەنیشێ و لە ڕێگەی تەکنیکی دیالۆگەوە لە لێی دەپرسێت:

پ: ئایا خۆشەویستت هەیە؟!
و: تەماشاکە ئا ئەوکچە دارهەنارەی ئەوبەرەوە
بەڵام تەیمانی تووتڕکی باوك و دایك و براکەیان
ڕێی لێگرتووین، شەوێ فرسەتێ دروست بوو
خەریکبوو دەستم بیگاتێ ولە پڕێکدا پەیکوڵی باوکی پەیدا بوو
چەقیە بن پێم! (کورسی، 26)

شێرکۆ بێکەس هۆشیارانە و بە وێنەی هێمایی وەك (تەیمانی تووتڕکی باوک و دایک و برا) مەبەست و ڕەخنە کۆمەڵایەتییەکی خۆی دەگەیەنێت. تەیمان یان شورا، هێمای چاودێری و پاراستن و دەوردەدانی شتێکە، تووتڕکیش کە دارێکی دڕکدار و چقڵاوییە هێمای ئازارپێگەیاندن و بێزارکردنە. لەم وێنەیەوە شاعیر وێنای چاودێری باوك و دایک و برا پیشان دەدات و دەیانشوبهێنێت بە تەیمانی تووتڕک، کە لە کۆمەڵگەدا ڕەقیبی خۆشەویستانن. لە وێنەی هێمایی(پەیکوڵی باوک)یشدا، پەیکوڵ، جۆرە گیایەکی خۆڕستی ناوچەگەرمەکانە، دڕکێکی سێسووچی تیژ دەگرێ، وێنەی باوکی پێ دەچوێنیت، کە هەمان هێمای تووتڕکی هەیە لیرەدا، شێرکۆ وەك شاعیرێکی ئازادیخواز ئەو نەریتەی کۆمەڵ بەر نەشتەر دەدات و دەیبێزێنێت، لە ڕێگەی تەکنیکی دیالۆگ و چیرۆك و هێماوە کە تایبەتمەندیی، مەبەستی خۆی ڕۆ دەکاتە شیعرەوە.

دەرئەنجام:

١-وێنەی شیعری کۆڵەکە و ڕاگرێکی دروستکەری شیعرە و کێشانی وێنەیە بە وشە لە خەیاڵ و هزری خوێنەر و گوێگردا، لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ نزیکەی هەموو شیعرێک بەدەر نەبووە لە وێنەی شیعری و پێدەری ئەدەبییەت و شیعرییەتە بە ئەدەب و بەتایبەتیش شیعر.

٢-هێما وەک زاراوەیەکی دیاری نێو زانستە پەتی و مرۆڤایەتییەکان، ئەدەبیاتیش لێی بێبەری نەبووە و سەرچاوەی دەوڵەمەندکەری شیعرە لە ئاستی فۆرم و ناوەڕۆکدا، بەهۆی ئەوەی چڕی و کورتی بە شیعر بەخشیوە، بەو هۆیەی کە هێما شتێکە و ئاماژە و دەلالەتی بۆ شتێکی ترە. هێما تەنها وشەیەکە، لێ هەڵگری دەلالەت و تایبەتمەندییەکی پێشینەیی وەک لایەنەکانی (زمانی و مێژوویی و ئەدەبی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و سیاسی ، ... هتد)یە.

٣- وێنەی هێمایی، جۆرێکی چڕ و بەهێز و زیپکراوی وێنەی شیعرییە، تیایدا وێنەکە بە هێما چێ دەکرێت، تایبەتمەندی جیاکراوەی ئەم جۆرە لە وێنە لەچاو وێنە شیعرییەکانی تردا ئەوەیە، پێویستی بە پاشخانێکی فرە لایەن هەیە و وا دەکات خوێنەر بۆ کردنەوەی کوودەکانی پێویستی بە گەڕان و لیووردبوونەوە بێت.

٤- شێرکۆ بێکەس وەک شاعیرێکی نوخبەی نێو شیعری هاوچەرخی کوردی، وێنەی هێمایی لە دەقەواڵاکانیدا بەفرەیی بەکاردردووە و مەزراندوویەتی. بەهۆی ئەو پاشخانە گەورەیە زمان و ئەدەبیی و ڕۆشنبیرییەی کە هەیبووە، بەردەوام گەڕاوەتەوە بۆ هێما زمانی و ئەدەبی و دەروونی و ئیستاتیکییەکان و لە ڕێگەی وێنەی هێماییەوە و وردتریش هەردوو هونەری چواندن و میتافۆرەوە کە دوو کۆڵەکەی دیاری دروستکردنی وێنەی شیعرین، شیعرەکانی ڕەنگڕێژ کردوون. وێنەی هێمایی لە دەقەواڵاکانی شێرکۆدا تایبەتمەندییەکی جیاوازی هەیە، ئەویش هێنانەوەی کۆمەڵە وێنەیەکی شیعری و هێماییە بەدەوری وێنە سەرەکییەکەدا، وەک کێڵگەیەکی وێنەیی وەک چۆن لە زمان و فەرهەنگی زماندا کێڵگەی وشەیی(word field) هەیە، ئەمەش یەکێکە لەو کوودانەی کە وای کردووە شێرکۆ بێکەس جیاواز لە شاعیرانی تر، دەقی والا(بەتایبەتی چیرۆکەشیعر و ڕۆمانەشیعر و پەخشانەشیعر) بنووسێت.

سەرچاوەکان

کتێبی کوردی:

١-بێکەس، شێرکۆ(2016)، دەربەندی پەپوولە، چاپی سێیەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیریی و هونەری ئەندێشە.

٢-بێکەس، شێرکۆ(2016)، خاچ و مار و ڕۆژژمێری شاعیرێ، چاپی سێیەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیریی و هونەریی ئەندێشە.

٣-بێکەس، شێرکۆ(2001)، ڕەنگدان، سلێمانی، ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك.

٤-بێکەس، شێرکۆ(1394)، کورسی، چاپی یەکەم، سنە، ناوەندی بڵاوکردنەوەی نیشتمان.

٥-بێکەس، شێرکۆ(1394)، گۆڕستانی چراکان، چاپی یەکەم، سنە، ناوەندی بڵاوکردنەوەی نیشتمان.

٦-بێکەس، شێرکۆ(1394)، ئێستا کچێك نیشتیمانمه، چاپی یەکەم، سنه، ناوەندی بڵاوکردنەوەی نیشتمان.

٧-پیربال، فەرهاد(2009)، ڕێبازه ئەدەبییەکان، چاپی سێیەم، سلێمانی، ئەندێشه بۆ چاپ و بڵاوکردنەوه.

٨-عارف، د.محەمەد نووری(2009)، فەرهەنگی دیوانی شاعیران(نالی، سالم، کوردی)، چاپی دووەم، هەولێر، بڵاوکراوەی ئاراس.

٩-عەلی، بەختیار(2015)، نەرسیسی کوژراو، چاپی یەکەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشه.

١٠-عیسا، هاوژین سڵیوه(٢٠٠٩)، بنیاتی وێنەی هونەری له شیعری شێرکۆ بێکەسدا، چاپی یەکەم، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

١١-محەمەد، د.عەبدولقادر حەمەئەمین(2011)، ئەدەب و ڕێبازەکانی(ئەورووپی- کوردی)، چاپی یەکەم، سلێمانی.

١٢-مەحموود، د.ئازاد ئەحمەد(2012)، بونیاتی زمان له شیعری هاوچەرخی کوردیدا، چاپی دووەم، هەولێر، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی.

١٣-یۆنگ، کارل گۆستاف(2019)، مرۆڤ و هێماکانی، و: ڕوقیه سەییدی، چاپی یەکەم، هەولێر، ناوەندی ڕۆشنبیری ئاوێر.

کتێبی عەرەبی:

١٤-اسماعیل، د.عزالدین(1984)، التفسیر النفسی للادب، الطبعة الرابعة، القاهرة، دار الغریب للطباعة.

١٥-الافریقی، ابن منظور(1997)، لسان العرب، المجلد الخامس، بیروت، دار الصادر.

١٦-تودوروف، تزیفتان(2012)، نقریات فی الرمز، ترجمه: محمد الزکراوی، الطبعه الاولی، بیروت، المنظمه العربیه للترجمه.

١٧-التونجی، الدکتور محمد(1999) ، المعجم المفصل فی الادب، جزو الاول ، الطبعه الپانی، بیروت، دار الکتب العلمیه.

١٨-ذیاب، محمد علي(٢٠٠٣)،الصورة الفنیة في شعر الشماخ، عمان، مكتبة وزارة الثقافة.

١٩-السعدني، مصطفی(1998)، البنیات الاسلوبیة في لغة الشعر العربي المعاصر، القاهرة، دار المعارف.

٢٠-صلیبا، د.جمیل(1982)، المعجم الفلسفی (بالافاظ العربیة والفرنسیة والنكلیزیة واللاتینیة)، الجزء الاول، دار الكتاب البنانی، بیروت.

٢١-عاتی، حسن کریم(2015)، الرمز فی الخگاب الادبی(دراسه النقدیة)، الطبعه الاولی، بغداد، الرسوم للصحافه والنشر والتوزیع.

٢٢-عبدالنور، الجبور(1984)، المعجم الادبی، طبعه الثانیة، بیروت، دار العالم للملایین.

٢٣-عوض، د.ریتا(1992)، بنیة القصیدة الجاهلیة: الصورة الشعریة لدی امرئ القیس، بیروت، دار الاداب للنشر والتوزیع.

٢٤-وهبه، مجدی(1974)، معجم المصطلحات الادب، بیروت، مکتبة لبنان.

کتێبی فارسی:

٢٥-دهخدا، علی اکبر(1342)، لغتنامه دهخدا، حرف (ر)، تهران، سازمان مدیریت برنامەریزی کشور.

کتێبی ئینگلیزی:

٢٦-Cuddon, J.A (1999), dictionary of literary terms and literary theory, fourth edition, penguin books, USA.

نامەی ئەکادیمی:

٢٧-عەبدوڕەحمان، عەبدولسەلام سالار(٢٠٠٦)، وێنەی هونەری له شیعری شێخ نووری شیخ ساڵحدا، تێزی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی.